

אכילה בצום מפאת נסיבות מבצעיות

הקדמה:

שלושת השבועות שבין יז' בתמוז לתשעה באב נקראים 'ימי בין המצרים'. בימים אלו הובקעה חומת העיר ירושלים לפני חורבן בית המקדש השני, וחרבו בתי המקדש הראשון והשני, וכן צרות רבות ארעו לעם ישראל בימים אלו במשך הדורות, משום כך קבעו חכמים את שלושת השבועות לימי צער ואבל ומתוך כך לימי חזרה בתשובה ותיקון המעשים. יהי רצון שנזכה לגאולה השלימה במהרה בימינו אמן.

שאלה: האם מותר לחיילים הנמצאים בפעילות מבצעית לאכול ביום צום?

חייל שאכל בצום מפאת פעילות מבצעית, ולאחר הפעילות מתאפשר לו לצום את שארית הצום, האם מחויב בכך?

א. מקור הדין

תלמוד בבלי ראש השנה דף יח עמוד ב:

אמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא: מאי דכתיב 'כֹּה־אָמַר ה' צִבְקוֹת צֹם הָרְבִיעִי (יז' בתמוז), וְצֹם הַחֲמִישִׁי (ט' אב), וְצֹם הַשְּׁבִיעִי (ג' תשרי-צום גדליה), וְצֹם הָעֲשִׂירִי (י' בטבת). יְהִיָּה לְבֵית־יְהוּדָה לְשָׁשׂוֹן וּלְשִׁמְחָה (זכריה ח, ט), קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה? ... אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש גזרת שמד (על עם ישראל ודתו) - צום, אין גזרת שמד ואין שלום, רצו - מתעניו, רצו - אין מתעניו!...

הרמב"ם בספרו תורת האדם, מבאר את תירוץ רב פפא לקושיית הגמרא: תורת האדם שער האבל - ענין אבלות ישנה:

קרי להו ששון וקרי להו צום? אמר רב פפא... פירוש: 'יש שלום' היינו בזמן שבית המקדש קיים 'יהיו לששון ולשמחה', 'אין שלום' כגון בזמן חורבן ואין שמד' במקום ידוע בישראל, רצו רוב צבור ונסכמו שלא להתענות אין בית דין מטריחין עליהם להתענות... רצו רוב צבור להתענות מתעניו, ועכשיו כבר רצו ונהגו להתענות בהם וקבלום עליהם, לפיכך אסור ליחיד לפרוץ גדר... הילכך חייבין הכל להתענות מדברי קבלה ותקנת נביאים.

❖ כיצד ביאר הרמב"ן את תירוצו של רב פפא לקושיית הגמרא?

בהמשך הסוגיא הגמרא מלמדת אותנו, שצום ט' באב חמור משאר הצומות שהובאו בפסוק בזכריה:

המשך הגמרא הנ"ל:

אמר רב פפא: שאני תשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות. דאמר מר: בתשעה באב חרב הבית הראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר (ירושלים).

משום דברי הגמרא פסק הבית יוסף:

בית יוסף אורח חיים סימן תקנא:

תשעה באב אין בית דין יכולין לבטלו כיון שהוכפלו בו הצרות.

ב. אכילה בצום מפאת נסיבות מבצעיות

ישנם מצבים מסוימים שבהם התירו חכמים לאדם לאכול ביום תעניות ציבור, כגון למעוברת או לחולה:

שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנ טעם א:

הכל חייבים להתענות ארבע צומות הללו (ג' בתשרי, י' בטבת, יז' בתמוז, ט' באב) ואסור לפרוץ גדר.

הגה: מיהו עוברות ומניקות שמצטערות הרבה, אין להתענות; ואפילו אינן מצטערות, אינן מחויבות להתענות אלא שנהגו להחמיר.

משנה ברורה על השולחן ערוך ס"ק ב, ד:

מיהו וכו' - דבשעה שרצו וקבלו עליהן להתענות הקילו לכתחלה עליהן. **אין להתענות -** וכל שכן אם הוא חולה שאין בו סכנה, בודאי פטור מלהתענות ואסור לו להחמיר על עצמו.

מן הפוסקים עולה שישנם מצבי סכנה שמותר לאכול בהם, בספר הצבא כהלכה כתב שישנם גם מצבים מבצעיים שבכלל היתרים אלו:

הצבא כהלכה פרק יח סעיף ד:

חייל הנמצא בתנאי שרב ויש חשש סכנה אם לא ישתה, או חייל הנמצא בפעילות מבצעית במקום שאי שתייה עלול לגרום לסכנה מחמת "התיבשות", או שעלולה להיות פגיעה ברמה המבצעית החיונית, כגון במהירות התגובה או ביכולת ההסתערות על האויב, אזי חייב לשתות את הכמות הדרושה כדי למנוע את המצבים הנ"ל.

- ❖ מהם המצבים שבהם ספר הצבא כהלכה התיר לאכול ביום צום?
- ❖ לדעתך, האם חיילים הנמצאים בכוננות מותרים באכילה ביום צום?

פוסקי דורנו דנו האם חיילים הנמצאים בכוננות צריכים להתענות בצום:

כחיצים ביד גיבור חלק ב - עמוד 82:

חייל בצוות כוננות, שצריך להיות במלא כושרו הגופני, מותר לו לאכול ולשתות, כדי שיהיה מוכן למשימה שלפניו.

אמנם, בספר קשרי מלחמה חלק על דעה זו המתירה אכילה לחיילי כוננות:

קשרי מלחמה חלק א מדור תגובות תגובה ב:

עצם הקביעה ש"חיילים הנמצאים בכוננות אסור להם להתענות" בלי להיכנס להגדרת רמת הכוננות - אינה נכונה, היות שלפי קביעה זו נצטרך לפטור מלצום גם מי שלא מוגדר בכוננות - זאת משום שכל החיילים לאורך כל גבולות המדינה נמצאים בכוננות לכל צרה שלא תבוא. שהרי לא רק מי ששובץ בצוות-כוננות יופעל בעת אירוע אלא כל מי שפנוי באותה עת...

חייל בכוננות יכין מזון באמתחתו כדי שאם יאלץ להפסיק את הצום יהא המזון בהישג יד.

- ❖ מהם דעות הפוסקים לגבי אכילה ביום צום לחיילים הנמצאים בכוננות? מה טעמם?
- ❖ לדעות האוסרות אכילה מה מוטל על חיילים אלו לעשות?

הפוסקים הסכימו שישנם חיילים שלא הותרה להם אכילה בתענית, וכן כתב בספר דיני צבא ומלחמה:

דיני צבא ומלחמה ס"ק 314:

חייל בריא הנמצא בבסיס, או בשדה באימונים, חייב לצום, ובהתאם לפקודות מטכ"ל הנו משוחרר מאימונים באותו יום.

- ❖ סכם, אלו חיילים חייבים לצום ואלו פטורים מן הצום?

ג. טעם ההיתר

כחיצים ביד גיבור חלק ב - עמוד 82:

כלל ידוע הוא ששבת קודש נדחית מפני ספק פיקוח נפש. וקל וחומר ששאר איסורים, ובודאי איסורי דרבנן ידחו גם הם במצבים אלו.

- ❖ מה הטעם שהותרה אכילה בצום מפאת נסיבות מבצעיות?
- ❖ עיין בדברי המשנה ברורה שהובאו בתחילת חלק ב, האם אפשר ללמוד משם טעם נוסף להיתר?

ד. כשהותרה אכילה איזו אכילה הותרה

א. אכילה שאינה לתענוג

המשנה ברורה לגבי היתר אכילה לחולה או מעוברת בתענית כתב:

משנה ברורה סימן תקנ ס"ק ה:

ומכל מקום, אף הצריך לאכול לא יתענג עצמו בבשר ויין רק כפי מה שצריך.

בספר דיני צבא ומלחמה כתב, שאף חיילים שהותר להם אכילה בתענית דינם כחולה שלא הותרה לו אכילה של תענוג:

המשך דיני צבא ומלחמה הנ"ל:

ברם, יאכלו רק מה שנחוץ, לא ירבו באכילה של תענוג ושלא לצורך, וימנעו מכניסה לשק"ם וכדומה.

ב. אכילה ושתיה בשיעורין

(אכילה של מאכל בנפח כ-30 סמ"ק-קפוסת גפרורים, כל ארבע דקות. שתיה של כ-40 מ"ל-כפק ממימייה, כל עשר שניות)

הפוסקים בני דורנו, לא הזכירו אכילה בשיעורין לגבי הצומות שנאמרו בפסוק בזכריה הנ"ל, אמנם נחלקו הפוסקים בצורך בשיעורין לגבי צום ט' באב (שכאמור לעיל הוא חמור יותר משאר תעניות שהוזכרו בפסוק בזכריה) האם הוא כיום הכיפורים שהצריכו בו שיעורין:

הצבא כהלכה פרק יח סעיף ד:

בתשעה באב, אם מחויב לאכול מחמת הסכנה - ישתה כדרכו, ואין צורך לשתות "פחות פחות מכשיעור", אבל לא יאכל כלל אם אין צורך בכך למניעת הסכנה.

אמנם, הרב גורן בשו"ת משיב מלחמה הורה על אכילה ושתיה בט' באב לשיעורין:

שו"ת משיב מלחמה חלק ב סימן קמ:

רק כאשר ירגיש משהו מהחיילים חולשה כזו שאין בכוחו להמשיך במילוי תפקידו תוך כדי הצום, ינסה לשתות פחות מכשיעור כל 8 דקות ובזה יוכל בודאי לגמור את הצום, מבלי להפר את חוקיו באופן מלא (בצורה כזאת נחשב עדיין כאילו צם). אבל אם גם זה לא מועיל ואינו יכול להבטיח את מילוי תפקידו הבטחוני - מותר לו לאכול ולשתות, והכל תלוי בהרגשת האדם עצמו ובמצב הבטחוני במקום.

❖ חשוב, מהי הנפקא מינה למעשה אם החייל אוכל כדרכו או שרק אוכל לשיעורין?

שולחן ערוך אורח חיים סימן תקסו סעיף ו:

יש מי שאומר שאין עומד לקרות בתורה בתענית צבור מי שלא התענה.

❖ חשוב, האם האוכל לשיעורין יכול לקרוא בתורה בתענית?

ה. המשך הצום לאחר הפעילות

השולחן ערוך כתב, שמי שאכל בתענית ציבור בשוגג חייב אחר כך להמשיך לצום:

שולחן ערוך אורח חיים סימן תקסח סעיף א:

נדר להתענות יום זה ושכח ואכל, משלים תעניתו; והוא הדין אם היה תענית חלום, או שהיה תענית ציבור.

בשו"ת ארץ צבי כתב מהו טעם הדין שימשיך בתעניתו אף על פי שאכל:

שו"ת ארץ צבי (פרומר) חלק א סימן עט:

בכל תענית יש ב' דברים: מצווה להתענות, ואיסור לאכול, ולעולם כשאכל פעם אחת באותו יום תו אינו מקיים מצות תענית, דכל שאכל כזית אין שם תענית עליו... ומה דאסור לו לאכול הלאה בתענית ציבור, הטעם דאף על גב דהמצווה תו לא מצי לקיים, מכל מקום אכתי איסורא רבע עליו (עדיין איסור רובץ עליו) שלא לאכול ביום התענית, ואיסור זה הוא על כל כזית וכזית. וכל זה בשאר תעניות ציבור שהוא לשם עינוי וסגוף...

בספר הצבא כהלכה כתב, שהוא הדין בחייל שאכל בצום בנסיבות מבצעיות וכעת מתאפשר לו לצום בשארית היום, שישלים תעניתו:

הצבא כהלכה פרק יח סעיף ו:

אם במהלך יום הצום פסקה הסיבה שמחמתה היתה חובה לשתות, כגון שמזג האוויר התחלף או שהופסקה הפעילות המבצעית, הסתיימה כוננות וכדומה - יש לצום מאותו זמן, למרות שבחלקו הקודם של יום הצום החייל שתה ואכל.

ו. הלכה למעשה

כך נפסק להלכה בספרנו 'תורת המחנה':

א. חיילים העשויים להיכנס ללחימה בטווח זמן מיד, ובכלל זה חיילים העוסקים במשימות ביטחון שוטף בגזרה בה קיימת סבירות גבוהה להיתקלות באויב, וכן חיילים העלולים להיות מוזעקים ללחימה ללא התראה מוקדמת שתאפשר להם לאכול בכדי להתאושש מהצום ולשוב לכשירות מבצעית, מחויבים לאכול במהלך הצום.

ב. חיילים העשויים להיכנס ללחימה רק בהתראה ממושכת קודם לכן, כגון לוחמים הנמצאים בתקופת אימונים, מחויבים לצום, אך ידאגו מראש שתימצא בהישג ידם מנת מזון ושתיה, כך שבמידת הצורך יוכלו להפסיק מיידי את הצום ולחזור לכשירות מבצעית.

ג. חיילים העוסקים בפעילות צבאית שיתכן שלא יהיה באפשרותם למלא את תפקידם כראוי תוך כדי צום, כגון חיילים העוסקים במשימות אבטחה במחנות עורפיים, או בביטחון שוטף בגזרה 'שקטה', מכונאים העוסקים בהשמשת כלי רק"מ, וכד', ישקלו בכובד ראש את אופי הפעילות ורמת הריכוז והמוכנות הנדרשת מהם, כמו גם את תנאי האקלים באותו איזור. (וכשניתן הדבר, יתחילו לצום, ורק אם יחושו בהמשך היום שהצום פוגע בתיפקודם, יפסיקוהו).

ד. חייל שנאלץ לאכול בתענית מפאת הנסיבות הנ"ל, אם מדובר בשאר תעניות חוץ מתשעה באב, יאכל כדרכו, ורק ימנע מאכילה לשם תענוג, ואם מדובר בתשעה באב, ראוי שיתענה לכל הפחות מספר שעות בתחילת הצום (או אף יסתפק במהלך הצום בשתייה בלבד). כאשר ברור לו שאין בכך כל חשש לפגיעה ביכולתו המבצעית. לעומת זאת, חייל העוסק בפעילות מבצעית בתשעה באב אינו צריך להקפיד על אכילה ושתייה 'לשיעורין'.

ה. על פי פקודות מטכ"ל, חיילים שמתענים פטורים מכל פעילות. עם זאת, ישנם מצבים שבהם נדרשת השתתפותם במטלות חיוניות שונות המוטלות על היחידה, ועל כן, כאשר לא ניתן לבצע את הפעילות בתנאי צום, מותר, ולעיתים אף חובה, להשתתף בפעילות, אף אם בשל כך יחלש מאד ויזדקק לשתות או לאכול, אך אין להורות כן למעשה ללא אישור רב הפיקוד.

ו. חייל שאכל בצום בשל נסיבות מבצעיות, או בגלל שנפל למשכב, ולאחר מכן מתאפשר לו לצום בשארית היום, ישלים תעניתו.

ז. מי שצם עליו להשתדל להמצא במקום מוצל, כדי שלא להגיע למצב של 'שבירת הצום' ולסכנת התייבשות.

והגית בו'

דפי מקורות בהלכה צבאית ללימוד עצמי לחיילי צה"ל

יוצא לאור ע"י הרבנות הצבאית הראשית - ענף ההלכה - בית המדרש להלכה צבאית

מערכת: סא"ל הרב ישי איתן רע"ו ההלכה, רס"ו הרב דב ברקוביץ רמ"ד הלכה,

סרן הרב דודי גרינפלד קמ"ד בתיבה, אע"צ הרב חנניה שפרן

כתיבה ועריכה: רב"ט ר' יצחק ענתבי

הקו הפתוח: 052-9414414. נשמח לשאלות ולתגובות: bmlhalacha@gmail.com

